

– Hakemli Makale –

AHİ EVREN'İN “LETÂİFU'L-ĞİYÂSİYYE” ESERİ VE DEĞERLENDİRMESİ

İsmail BİLGİLİ

Dr. Öğr. Üyesi, N. Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
bilgiliismail@hotmail.com

ÖZ

Ahi Evren, Anadolu'nun kültürünü şekillendiren manevi mimarlarımızdandır. İlimi, mesleği ve Anadolu'da kurduğu Ahi Teşkilatıyla adını ve etkisini günümüze taşıyan, kültür, ahlak ve iktisadi bakımdan İslam mirasının oluşumuna önemli katkı sağlayan biridir. Ahi Evren, olgunlaşan düşüncesi neticesinde kaleme aldığı eserleriyle de İslam'a hizmet eden seçkin bir âlimdir. Ahi Evren, eserlerinde İslam düşünce yapısını iman, amel ve ahlak bütünlüğü içinde yansıtmaya çalışmıştır. Eserleri, ilim ve düşünce dünyamızda zenginlik katar niteliktedir.

Araştırmamda Ahi Evren'in Farsça yazdığı ve henüz Türkçeye tercüme edilmemiş “*Letâifu'l-Ğiyâsiyye*” adlı eserini inceledim. Hedefim eseri ve eserde yer alan konuların tanıtımını ve de değerlendirmesini yapmaktır. Eserin sadece birinci cildini temin edebildim. Çalışmamı da Konya ve Edirne kütüphanelerinden elde ettiğim iki mahtûta üzerinden yaptım. Ansiklopedilerde ve Ahi Evren hakkında yazılan kitaplarda özellikle eserin birinci cildi hakkında yapılan tanıtım, tashihe ihtiyaç duymaktadır. Eserin elimizde mevcut olan birinci cildi üzerinde yapacağım tanıtımla bu ihtiyacı gidermeye çalışacağım.

İlmin fazileti ayet, hadis, Tevrat, İncil ve Zebur'dan alıntılarla izah edilen birinci ciltte, ilmin farklı bir tasnifi yapılmaktadır. Akaid ilmi üçü Allah, biri de Hz. Peygamber olmak üzere dört başlık altında incelenmektedir. Eserde ayet ve hadislerden alıntılar yapıldığı gibi yeri geldiğinde Tevrat, Zebur ve İncil'den de pasajlar sunulmaktadır. Bu alıntıların metinleri Arapça harekeli olarak kaydedilmekte, akabinde de Farsçaları verilmektedir. Fıkıh ilmine de değinilen eserde fıkıh ilmi, maksud ve teba' olarak ikiye ayrılarak izah edilmektedir.

Allah'ın sıfatları ve akaidle ilgili diğer konuların da yer aldığı ilk cildin, ilim dünyasının dikkatine sunulması ile istifadesinin daha kapsamlı olacağını, müellifi ve Anadolu'da Ahilik Teşkilatının kurucusu Ahi Evren'in ilmî ve fikrî yapısının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyorum.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evren, Ahilik, İtikad, İlim, *Letâifu'l-Ğiyâsiyye*.

EVALUATION OF AHI EVREN'S BOOK “*LETAIF AL-GHIYASIYYA*”

Ahi Evren is one of the spiritual architects who shaped the culture of Anatolia. He is a well-known scholar that contributed to the formation of Islamic heritage in terms of

culture, ethics and economics, and established the Ahi Organization in Anatolia. Ahi Evren is a distinguished scholar who served Islam with his works that are a product of a mature mind. Ahi Evren, in his works, tried to reflect a holistic structure of Islamic thought in terms of beliefs, morality and deeds. His works are of high quality and enrich the fields of knowledge and thought.

This research paper deals with the work *Lataif al-Ghiyasiyyah* by Ahi Evren. A work written in Persian and not yet translated into Turkish. My aim is to introduce the work and evaluate the subjects in the work. I could only supply the first volume of the work. I did my work through the two manuscripts I obtained from Konya and Edirne libraries. It is clear that the information about this work in encyclopedias and books is in need of correction. I will try to do this based on the first volume that is presently available.

In the first volume, where the importance of knowledge and wisdom is explained by quotes from Quranic verses, the hadith, the Torah, the Bible and the Psalms, a different classification of knowledge is made. The science of Aqid is examined under four headings, the first third one relating to Allah and the last one to the Prophet. As the quotations from the verses and hadiths are made, passages are also presented from the Torah, the Psalms and the Bible. The texts of these quotations are recorded in Arabic, followed by their Persian translation. The science of fiqh is also mentioned under two headings, namely maqṣud and taba'.

This volume also includes the attributes of God and other subjects related to aqid. The presentation of the first volume to the attention of the world of scholarship will contribute to a better understanding of the scientific and intellectual structure of the founder of the Akhism in Anatolia, Ahi Evren.

Key Words: Ahi Evren, Akhism, Belief, Knowledge, *Lataif al-Ghiyasiyyah*.

GİRİŞ: AHİ EVREN'İN HAYATI

Esere ve değerlendirmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle öncelikli olarak eserin müellifi Ahi Evren'in hayatı hakkında kısa bilgi sunalım. Ahilik teşkilatının Anadolu'daki kurucusu, ahilerin şeyhi ve debbağ esnafının piri olan Ahi Evren'in asıl adı Mahmud b. Ahmet'tir. Türkmen yerleşim bölgesi olan Azerbaycan'ın Hoy kasabasında 567/1175 yılında doğmuştur.¹ İlk dönemlerde Şeyh Nâsîrüddîn Mahmud olarak bilinen Ahi Evren'e "Evran/Evren" adı, vefatından iki asır sonra menkıbevi bir isim olarak verilmiştir.²

İlk eğitimi Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde alan Ahi Evren, Eş'arî kelamcı Fahrettin Râzî'den (ö. 1209) çok istifade etmiş, yıllarca hocasının hizmetinde bulunmuştur. İlk tasavvufi terbiyesini de Horasan ve Mâveraünnehir'de iken Ahmed-i Yesevî'nin (ö. 1066) talebelerinden almıştır. 13. asrın hemen başında Bağdat'ta tanıştığı Fahrettin Râzî'nin talebelerinden

¹ Mikail Bayram, "Ahi Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)", *Diyanet Dergisi*, Cilt XVII, sy. 1, Ocak-Şubat 1978, s. 24-32, s. 29.

² Gökmenoğlu, "Ahi Evren", s. 19. Ahi Evren'in mitolojik bir şahsiyet olmadığı ve gerçek kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, s. 76-77.

Evhâdüddîn Kirmânî'ye (ö. 1238) mürit olmuş, vefat edene kadar kendisinden ilim ve irfan öğrenmiştir.³

Evhâdüddîn Kirmânî'nin kızı Fatma Hatun Ana ile evlenen Ahi Evren, hocasıyla birlikte Kayseri'ye yerleşerek bir debbağ atölyesi kurmuştur. Debbağlık mesleği merkezli Ahi Teşkilatını devletin himaye ve desteğini görerek kuran Ahi Evren, teşkilatını Kayseri'den tüm Anadolu'ya yaymıştır. Ahi Evren Kayseri'de bulunduğu esnada hanımı Fatma Hatun vasıtasıyla "Bacıyân-ı Rum/Anadolu Bacıları" teşkilatını da oluşturmuştur.⁴

Anadolu Selçukluları Sultanı I. Alâeddîn Keykubât'ın (ö. 1237) davetiyle 1228 yılında Konya'ya gelen Ahi Evren, burada mesleği yanı sıra Hânikâh-ı Lâlâ ve Hânikâh-ı Ziyâ'nın şeyhliğini/müdürlüğünü de yürütmüş, Hânikâh-ı Ziyâ'da hadis ilmi okutmuştur.⁵ Konya'da uzun süre kalmayan Ahi Evren, Kırşehir'e giderek oraya yerleşmiştir. Ömrünün son yıllarını Kırşehir'de geçiren Ahi Evren, Ahi Teşkilatını yeniden kurduğu Kırşehir'de 660/1262 yılında vefat etmiştir.⁶

Ahi Evren, yirmi küsur kadar eserlerinin hiçbirinde adını zikretmemiştir. Eserlerine ismini yazmaması, melamet anlayışından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Melamilikte kişinin başarılarını, iyiliklerini gizli tutması ve insanların iltifat ve teveccühlerinden kaçınması esastır. Ahi Evren de melamet felsefesine gönül vermiş biri olarak kendini, eserlerinin yazarı olarak saymamıştır. Nitekim *Tabsıra* adlı eserinin girişinde bu anlayışını açık olarak ifade etmiştir.⁷ Bununla birlikte anlatım tarzı, konu benzerliği, konuları açıklayış metodu, eserlerinin kendisine aidiyetinin tespit edilmesinde yardımcı olmuştur.⁸

ESERİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRMESİ

İçerik bakımından değerlendirmesine geçmeden önce eserin tanınmasına katkı sağlayacak bilgiler sunalım. Bu bilgiler eserin dili, üzerine ilave edilen ek bilgi, istinsahı ve benzeri hususları kapsamaktadır. Esere atıfta

³ Bayram, "Ahi Evren", s. 29.

⁴ Gökmenoğlu, "Ahi Evren", s. 21.

⁵ Ahi Evren, *İmanın Boyutları (Metâli' u'l-îmân)*, İlave Notlarla Terc. Mikail Bayram, Damla Matbaacılık ts, s. 19, 25.

⁶ Bayram, "Ahi Evren", s. 29. Vefatının 1261 olduğu bilgisi de bulunmaktadır. Mehmet Hacı Ali Gökmenoğlu, "Ahi Evren ve Ahiliğin Doğuşu", *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, Konya 2016, s. 18-24. Geniş bilgi için bkz; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991; İlhan Şahin, "Ahi Evren", *Ahilik Ansiklopedisi*, I, 80-81; "Ahi Evren", *DİA*, I, 529-530.

⁷ Bayram, *Ahi Evren*, s. 75.

⁸ Bayram, "Ahi Evren", *Ahilik Ansiklopedisi*, I, 81.

bulunacağımızda Konya mahtûtasını esas alacağız. Gerektiğinde de Edirne mahtûtasını kaynak göstereceğiz.

A) ESERİN TANITIMI

Eser, Farsça yazılmıştır. Eserde yer alan ayetler ile kutsal kitaplardan yapılan alıntılar ise Arapçadır. Arapça alıntılar da Farsça'ya tercüme edilmiştir. Eser aslında dört cilt olmakla birlikte sadece birinci cildine ulaşılmıştır. Eserin dört cilt olduğu, birinci cildin baş tarafında müellif tarafından eser hakkında verilen bilgiden anlaşılmaktadır.

Birinci cildin temin ettiğimiz iki mahtûtadan biri, Konya Mevlâna Müzesi Ktp. Nr. 1727'de, diğeri Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 233 noda kayıtlıdır. Her ikisi de farklı kişiler tarafından istinsah edilmiş mahtûtalardır. Konya'daki mahtûta, 182 varak, 164 sayfadır. Konya mahtûtasının unvan sayfası üzerinde 180 varak olduğu yazılmış ise de varaklar sayıldığında 182 olduğu görülmektedir. Edirne mahtûtasının varak sayısı ise son sayfasında da belirtildiği gibi 102 varaktır.

Konya mahtûtasının iç kapağında "İlmu't-tasavvuf" yazılıdır. Eserin ilk sayfasında biri Türkçe altı tane mühür bulunmaktadır. Mührün birinde "Abdulhalîm" ismi yer almaktadır ki muhtemelen kitabın vakfedilmeden önceki sahibidir. Zira diğeri mühürde "Hazreti Mevlâna Kuddise Sırruhu'l-a'la Vakıf Kütüphanesi ..." yazmaktadır. Bu mühür kitabın son sayfasında da vardır. Kare şeklinde olan mühürde "el-Fakîr ibn Hz. Mevlâna Şeyh Muhammed Saîd Yusuf ..." yazısı vardır. Türkçe mühürde ise "T.C. Ma'ârif Nezâreti Konya Arapça ve Farsça Kütüphanesi" ifadeleri yer almaktadır. Aynı mühür son sayfada da vardır. İlk sayfanın alt kısmında eserin "180 varak, 260 sayfa" olduğu yazılıdır. Halbuki eser 182 varaktır. Bu bilginin alt kısmında da "Konya Âsâr-ı Âtîke Müzesi Müdüriyeti / Konya Eski Eserler Müzesi Müdürlüğü" ve onun altında da "30 Eylül 927" tarihi kayıtlıdır. İlk sayfanın sol baş kısmında ise "Rukiyye bint Hatûn el-Hâc Muhammed" ismi yazılıdır.

Konya Mahtûtası İlk Sayfası

Konya mahtûtası iki farklı kişi tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın aslında önce bir bütün olarak yazıldığı fakat sonradan kaybolan sayfalarının bir başka şahıs tarafından istinsah edilerek tamamlandığı anlaşılmaktadır. Zira her iki yazının karakterleri farklıdır. Yazı üslubunda bir yakınlık olsa da yazılardan anlaşıldığı kadarıyla müstensihleri ayrı kişilerdir. Her iki yazı da temiz, okunaklı ve düzgündür. Kitabın eksik sayfalarının tamamlanması mevcut bir başka mahtûta vasıtasıyla gerçekleştirileceğinden bu durum kitabın o dönemlerde birçok mahtûtasının bulunduğu kanaatine zemin hazırlamaktadır. Eksik sayfaların tamamlanması, tamamlanmaya değer görülmesi de kitabın önem ve değerine vurgu yapmaktadır. Bu da kitabın ilim dünyasının gündemini meşgul eden kıymetli bir eser olduğunu ortaya koymaktadır.

Konya mahtûtasının sonunda "Bu kitabı dokuz yüz dört senesi Muharrem ayının ortalarında tamamladım" ifadesi yer almaktadır. Bu da eserin miladi Ağustos 1498 tarihinde bitirildiğini göstermektedir. Eserin müellifi Ahi Evren 1261 tarihinde vefat ettiğine göre Konya mahtûtası, müellifin vefatından 237 sene sonra yazılıp tamamlandığı ortaya çıkmaktadır.

Konya Mahtûtası Son Sayfası

Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan mahtûtada metne geçmeden ilk varakta yani unvan sayfasında Hz. Davud'a nispet edilen bir münacat ilave edilmiştir. Harekeli olan münacatın dili Arapçadır. Münacatın başlığı "Münacât-ı Dâvûd en-Nebiyyü Aleyhisselâm" şeklindedir.

Edirne Mahtûtası Unvan Sayfası

Besmele ile birlikte toplam on yedi beyitten oluşan münacatın ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُكَ بِرَحْمَتِکَ وَرَحْمَةِ رَسُوْلِکَ مُحَمَّدٍ وَرَحْمَةِ اٰلِیْهِ وَسَلَّمَ

"Ya Rabbi! Sen nice ihtiyaç sahiplerine isteklerini vermişsindir"

"Ve nice dua edenlerin dualarını kabul etmişsindir."

Son kısmı ise:

فَاغْفِرْ لِي وَتَجَاوِزْ عَنِّي وَفُضِّ حَاجَتِي وَأَرْخِمْنِي

"Ya Rabbi! Beni affet, beni arındır. İhtiyacımı gider, bana merhamet eyle."

بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَيَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ

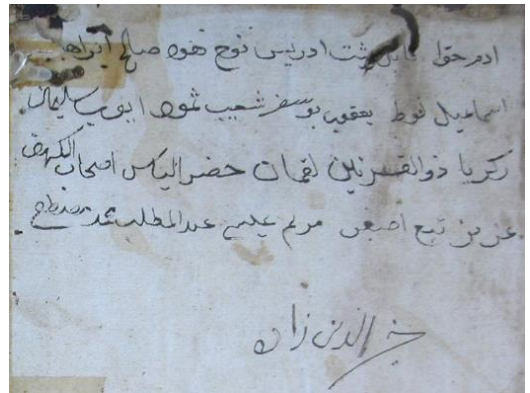
"Ey merhametlilerin en merhametlisi ve cömertlerin en cömerdi, rahmetinle (duamı kabul eyle)."

Sol tarafta yer alan sayfadaki Türkçe mühürde "T.C. Edirne Vilâyeti Selimiye Kütüphanesi Müdürlüğü" yazısı bulunmaktadır. Aynı mühür eserin sonunda da vardır. Arapça mühür ise okunamamıştır. Kitabın vakfedildiği ve 1298 numara ile kaydedildiği sayfada kitabın ismi "*Kitâbu Letâîfi'l-Ğiyâsiyye*" "*كِتَابُ لَطَائِفِ الْغِيَاثِيَّةِ*" olarak yazılıdır. Edirne mahtûtasında kitabın isminin yazılı olması Konya'dakinin isminin tespitini kolaylaştırmaktadır. Zira Konya mahtûtasında kitabın adı yazılı değildir. İki mahtûta karşılaştırıldığında içerik bakımından aynı olmaları, ikisinin de aynı kitap olduklarını ortaya koymaktadır.

Edirne mahtûtasının unvan sayfasında ilaveler yapıldığı gibi son sayfasında genelde peygamber isimlerinden oluşan şu cümleye yer verilmiştir.

Edirne Mahtûtası Son Sayfası

"Adem, Havva, Kabil, (...), İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, İsmail, Lut, Yakup, Yusuf, Şuayb, Semud, Eyüp, Süleyman, Zekeriya, Zülkarneyn, Lokman, Hızır, İlyas, Ashabu'l-Kehf ve onlardan sonra gelen Meryem-i İsa ve Abdulmuttalip Muhammed Mustafa."

Edirne mahtûtasında istinsah tarihi yer almamaktadır. Bu mahtûta "Hayruddînzâde" imzasıyla tamamlanmaktadır.

Konya ve Edirne mahtûtalarında müellifin ismi yer almamaktadır. Zira yapılan incelemelerde Ahi Evren'in kaleme aldığı hiçbir eserinde adını anmadığı tespit edilmiştir. Anlatım tarzı, eserindeki konu benzerliği, konuları açıklayış metodu gerek kendi eserlerinde ve gerek bazı olaylara örtülü olarak değinmesi eserlerinin tespitinde yardımcı olmaktadır.⁹

Her iki mahtûta, “*Yedi gök, yer ve bunların içindekiler Allah'ı tespih ederler. Hiçbir şey yoktur ki onu övgüyle tespih etmesin. Ancak siz onların tespihlerini anlamıyorsunuz. Şüphesiz Allah hilim sahibidir, bağışlayandır*”¹⁰ ayetinin baş tarafına yer vererek tamamlanmakta, fakat ayetten sonraki cümlelerde -pek önem arz etmese de- bitiş farklılığı görünmektedir.

B) ESERİN DEĞERLENDİRMESİ

Latîfe'nin çoğulu olan *Letâif* insanın manevi yapısındaki ince, güzel ve hoş duyguları ifade etmede kullanılan bir kelimedir. Müellif kitabını 1204 yılında geldiği Konya'da yazarak Anadolu Selçuklu Sultanlarından I. Gıyâsettin Keyhüsrev'e (ö. 1211)¹¹ takdim etmiştir. Kitabın ismi de buradan gelmekte ve *Letâifu'l-Ğiyâsiyye* olarak bilinmektedir. Bu isim kitabın Edirne mahtûtasının unvan sayfasında da yer almaktadır.

Kitap, klasik bir usul ile yani besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Hamdele kısmı gayet uzun tutulur ve Allah'ı överken sıfatlarının eşsizliğinden, faydalarından bahsedilir (Letaif, K.1b, 2a). İkinci varakın sonunda başlanılan salvele kısmı sonraki sayfaya sarkar.

Müellif zamanın sultanını isim vermeden hemen baş tarafta över. İfadenin tercümesi şu şekildedir; “Bizi büyük adil sultan gözetiminde bulunduran Allah'a hamd olsun. Sultan sayesinde alemleri haramlardan uzaklaştıran, akli ve nakli çeşitli ilimler geliştiren Allah'a hamd olsun.” (2b)

Ahi Evren, eserini yazma amacını baş tarafta “*dostlara hediye etmek*” olarak belirtir. Bunu ifade ederken önce hediyeleşmeyi teşvik eden hadisi şerifin Arapça metnini, ardından da Farsça açıklamalı mealini verir; “Hediyeleşin ki, aranızda sevgi bağı oluşsun.” Bu hadise binaen dosta hediye verilmesi gereği üzerinde duran müellif, yılların birikim ve tecrübesini bu kitapta toplayarak dostlarına hediye ettiğini bildirir (2b).

⁹ Mikail Bayram, “Ahi Evren”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 2014, I, 81.

¹⁰ İsra 17/44.

¹¹ Ahilere yakınlığı ile tanınan Gıyâseddin Keyhusrev, ağabeyi Sultan Rükneddin ile giriştiği taht mücadelesinde Konya'nın Ahi reisleri ile Ahileri Keyhusrev'i tutmuş, Rükneddin'e bağlı ordunun Konya'ya girmesini aylarca engellemişlerdir. Başkent Konya'da Ahiler, Gıyâseddin Keyhusrev'in desteğiyle XIII. Yüzyılın başlarında güçlenmişlerdir. Hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Sevim, “Gıyâseddin Keyhusrev I”, *DİA*, XXV, 347-349; Zehra Odabaşı, “Gıyâseddin Keyhusrev I”, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, 427-428.

Müellif, Allah'a sığınarak bu kitabı dört kısım halinde hazırladığını birinci cildin baş tarafında açıkça belirtir. Müellifin ifadesine göre;

Birinci cilt "*usul ilmi (itikad/akaid)*",

ikinci cilt "*fıkıh ilmi*",

Üçüncü cilt "*ahlak ilmi*" ve

Dördüncü cilt "*dua ve şartları*" konularını kapsar. Edirne mahtûtasında "Fıkıh İlmî", "Fıkıh İlminin Sırları" şeklinde ifade edilmiştir (E2b).

Müellifin dört kısım dediği aslında dört cilttir. Zira elimizdeki birinci cilt sadece "*usul ilmi (itikad/akaid)*" konusu ve alt başlıklarını kapsamaktadır. Diğer kısımlar ise bu ilk ciltte yer almamaktadır.

Müellif, kitapta ele aldığı konuları ayet ve hadis metinleriyle müdellel ve anlaşılır hale getirmekte, bazı konuları izah ederken de Tevrat, Zebur ve İncil'den alıntılar yaparak eserini zenginleştirmektedir. Kitap bu açıdan dinler tarihçileri tarafından ayrıca değerlendirilmesi gerekli bir yapı arz etmektedir. Alıntılarının tamamı Arapçadır ve büyük bir kısmı da harekelidir. Arapça metinlerin Farsçaya izahlı tercümesi yapılmış, meali verilmiştir. Kitap bu yönüyle de müellifin Farsça ve Arapçaya vukufiyetini ispat etmektedir.

Eserin içerdiği konuların tertibine bakıldığında, müellifin bu eseriyle iman-amel-ahlaktan oluşan İslamî ilimleri bir bütün olarak bir araya getirmeyi hedeflediği görülmektedir. İslamî ilimlerin temeli ve olmazsa olmazı olan iman ve şartlarını kapsayan itikad/akaid ilmini önceleyerek ilk ciltte vermiştir. Sonra İslamî ilimlerin amel kısmını ihtiva eden fıkıh ilmini ele almıştır. Daha sonra da iman ve amelin bir huy haline gelmesini sağlayacak Ahlak ilmini üçüncü kitapta incelemiştir. İslam dinini temelini oluşturan "İman-amel-ahlak", bir merdivenin art arda sıralanmış basamakları gibidir. İslam'ın hedefi olan güzel ahlaka yani ihsan mertebesine ulaşmak için şek ve şüpheden arınmış iman, şartlarına riayet edilen amel ve bu ikisinin içselleştirildiği, huy haline getirildiği selim kalp gereklidir. Bunların neticesi de hedeflenen kâmil insandır. Müellifin bu tertibe riayet ettiği görülmektedir.

Müellif, bu kitabıyla İslamî ilimlere olan bakışını bize aktarmakta, kitabında konuları sıralamasıyla da bizlere Cibril hadisiyle bildirilen ilimleri ve metodunu öğretmektedir. Zira kitabının konu dizini aslında Cibril hadisiyle birebir örtüşmektedir. Mesela, Cibril hadisindeki "iman nedir?" sorusunun cevabını, birinci cilt ile yani "*usul ilmi (itikad/akaid)*" başlığıyla ele almakta; "İslam/amel nedir?" sorusunun cevabını, ikinci cilt ile yani "*fıkıh ilmi*" başlığıyla ele almakta; "ihsan/ahlak nedir?" sorusunun cevabını da üçüncü

cilt ile yani “*ahlak ilmi*” başlığıyla ele almaktadır. Müellif bu aşamalardan sonra da kulun yaratana ile sürekli irtibatını sağlayacak ve kulun yaratan nezdinde değerini artıracak dua ve şartlarını kapsayan kısmı dördüncü kitapta ele almaktadır. Netice itibarıyla müellif, bu kitabını sanki Cibril hadisinde yer alan sorulara cevap olsun amacıyla hazırladığı izlenimini vermektedir.

Müellif konuların izahına geçmeden Allah’a dua ederek bu kitabın faydalı olmasını, kendisinin de riya ve gösterişten uzak kalmasını dilemektedir. Eserdeki meseleler, İslam zaviyesinden ele alınmakla beraber Tevrat, Zebur ve İncil’den yapılan alıntılarla konuya derinlik kazandırılmakta, zihin dünyamızın zenginleşmesine katkı sağlanmaktadır.

Eserin içeriği hakkında tespit edilen kayıtlı bilgiler şu şekildedir. “Dört cilt olan bu eserin birinci cildi felsefe, ikinci cildi ahlak ve siyaset, üçüncü cildi fıkıh, dördüncü cildi dua ve ibadet hakkındadır. Birinci cildin bir mahtûtası Mevlâna Kütüphanesi nr. 1727’de bir diğer mahtûtası da Edirne Selimiye Kütüphanesi’ndedir. Yurt dışında da iki mahtûtası bulunmaktadır. Ahi Evren’in hayatı ile ilgili önemli izleri bu eserinde bulabilmekteyiz.”¹² Halbuki - az önce de müellifin ifadeleriyle sunduğumuz gibi- eserin birinci cildi akaid, ikinci cildi fıkıh, üçüncü cildi ahlak ve dördüncü cildi dua ve şartları konularını kapsamaktadır.

Mikail Bayram Ahi Teşkilatı yapısı hakkında bilgi verirken “*Letâifu'l-Ğiyâsiyye*” eserinin içeriği hakkında şöyle bir izahta bulunmaktadır: “Ahi Evren *Letâif-i Ğiyâsiyye* adlı eserinin ahlak ve siyasete dair olan üçüncü cildinde Ahi Teşkilatının yapısı veya bu konudaki düşünceleri hakkında fazla bilgi bulunduğunu sanıyoruz. Fakat bu eserin elimizde bulunmaması onun bu konudaki görüşlerini eserlerine dayandırmamıza imkân vermemektedir. Bu eserin günün birinde bulunacağına dair inancımızı muhafaza ediyoruz.”¹³

C) KİTAPTA Kİ KONULARIN TERTİP VE TASNİFİ

Kitap dört ana *bölüm*den oluşmaktadır ki bunlar dört ayrı ciltte yer almaktadır. Bölümlerin alt başlığı *makale* olarak isimlendirilmektedir. Makalenin alt başlıklarına da *fasıl* veya *bab* denilmektedir. Fasılların alt başlıkları ise *burhan*, *vecih*, *delil*, *nev'* gibi farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bunların alt başlıklarına da *mukaddime*, *sıfat*, *hikmet*, *menfaat* gibi değişik isimler verilmektedir. Kitabın tespit etmeye çalıştığımız bu tasnifi, eserin bütününe aynı şekilde hâkim değilse de fikir vermesi bakımından içindekiler kısmını bir örnek üzerinden şu şekilde tanıtabiliriz.

¹² Bayram, “Ahi Evren”, I, 81.

¹³ Bayram, “Ahi Teşkilatı”, *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, s. 29-30.

BÖLÜM (USUL/AKAİD İLMİ)**MAKALE (ALLAH'IN VARLIĞINI İSPATI)****Fasıl (Allah'ın Varlığını İspat Eden Külli Deliller)****Burhan (Ayrıca başlık vermez)****Mukaddime (Ayrıca başlık vermez)**

"Usûlü'd-dîn" de denilen imana dair konuları ele alan birinci cildin asıl başlıklarını, bazı kısa izahlarla tanıtmaya çalışalım. Birinci cilt Makale denilen üç ana başlık altında ele alınır. Makalelerin başlıkları şunlardır. "İlmin Fazileti Hakkında", "Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller" ve "İnsanın Allah'ın Varlığına Delaleti".

Birinci Makale, İlmin Fazileti Hakkında: Kitabın 3a-41b varakları arasında yer almaktadır ve yedi fasıldır.

Birinci fasıl Kur'an-ı Kerim, Tevrat, Zebur, İncil ve hadisi şeriflerle ilmin faziletini izah eder. İlmin faziletine Kur'an'da daha fazla yer verildiğini belirten müellif, Kur'an'dan on delil ile ilmin fazileti üzerinde durur. Birinci delilde "*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkarlar*"¹⁴ ayeti ekseninde ilmin faziletini izah eder (3a). "Ben iki korkuyu ve iki emniyeti kulumda bir araya getirmem. Dünyada benden emin olan ahirette korksun, dünyada benden korkan ahirette emin olsun" kutsi hadisiyle konuya genişlik kazandırır (3b).

Birinci fasılın ikinci delilinde Hz. Peygamber'e (s.a.s) ilk olarak indirilen Alak suresinin ilk beş ayeti merkezli açıklama yapar (4a). Üçüncü delilde vasıfların en üstününün ilim sıfatı olduğunu ifade eden ayet ve hadislerle yer verir (5a). Dördüncü delilde "*Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir*"¹⁵, "*Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin*"¹⁶ ayetleri ile ilim sıfatını Allah'ın Kur'an'da sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e zıfa ettiğini açıklar (5a). Beşinci delilde "*Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir*"¹⁷ ayeti ışığında ilim ve hikmetten ve Allah'ın dilediğine hikmeti verdiğinden bahseder (5a-5b).

Altıncı delilde bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağı üzerinde durur. Yedinci delilde âlimleri ulu'l-emr ve rusûh sahibi olmak üzere iki sınıfa ayırır.

¹⁴ Fatır 35/28.

¹⁵ Nisa 4/113.

¹⁶ Kalem 68/4.

¹⁷ Bakara 2/269.

*“Ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’e ve sizden olan ulu’l-emre itaat edin”*¹⁸ ayetindeki ulu’l-emr’den maksat âlimlerdir, der. Dolayısıyla sultanların kılıcının âlimlerin kalemine tabi olduğunu, âlimlerin kaleminin ise sultanların kılıcına tabi olmadığını belirtir. İkinci gurup âlimleri de müteşabih ayetlerin tevlini bilen rusuh sahibi kimseler olduğunu ifade eder. Sekizinci delilde Mücadele Suresi üzerinde durarak ilim sahibinin derecelerinden bahseder. Dokuzuncu delilde Hz. Süleyman’a kuşlarla konuşma yeteneğinin ve rüzgârın emrine verilmesinin üzerinde durur (6a).

Onuncu delilde Hz. Adem’in yaratılışındaki meleklerin itirazını anlatır (6a). Adem’in ilminin meleklerin ilminden üstün olması, Adem’i olgunlaştırmış, kâmil hale getirmiştir. İlmin en şerefli derece ve en mükemmel hal olduğunu belirten müellif, onuncu delilde ilmin faziletine dair Tevrat, Zebur ve İncil’den alıntılar yapar (7a).

Örnek olması amacıyla bu alıntılara yer verelim. Tevrat’tan ilmin önemine delil olarak şu alıntıda bulunur. *“Ey Musa! İlme saygı duy. Zira ben hikmeti kalbi güzel olmayana vermem. Bağışlayacağım kulumun kalbine hikmeti yerleştiririm. Dünya ve ahiret mutluluğuna erişmek için hikmeti öğren, onunla amel et ve onu başkalarına da öğret.”* (7a)

İlmin fazileti hakkında Zebur’dan şu alıntılarda bulunur. *“Bir âlim görürsen ona hizmet et.”* (7a) *“Davud’a denildi ki; İsrail oğullarının âlimleriyle karşılaşarsan onlarla dost ol.”* *“Muttakileri bulamazsan âlimlerle dostluk edin. Âlimleri yoksa akıllılarla dostluk edin. Çünkü takva, ilim ve akıl üç mertebedir. Kullarımdan birine bu üç mertebeden birini verirsem, onu azabımdan emin kılarım.”* İlim olmazsa takva da olmaz. Âlim olmayan helali, haramı bilemez. Muttaki hem ilim sahibi âlim hem de onunla amel eden amildir (7b).

İlmin faziletiyle ilgili İncil’den de şu pasajları aktarır. *“İlmi duyduğu, işittiği halde onu talep etmeyene yazıklar olsun. Onlar cahillerle birlikte cehennemde bir araya gelecektir.”* *“İlmi isteyin ve onu öğretin. İlim, sahibi için şefaattir (7b). İlim sahibini mükafatlandırmak Allah için bir haktır. Kıyamet günü Allah, ilim sahiplerine şöyle seslenecek; “Ey âlimler topluluğu! Rabbinizin size nasıl muamelede bulunacağını umuyorsunuz?”* Onlar da *“bize merhamet edip bağışlayacağını”* diyecekler. Allah da onlara; *“Sizin için şer değil hayır murat ediyorum, şimdi rahmetimle girin cennete”* diyecek (8a). Mukâtil b. Süleymân’dan (ö. 150/767) gelen bir rivayete göre Allah İncil’de buyuruyor ki; *“Âlimlere saygı duy, değerlerini bil. Ben güneşi yıldızlara, ahireti*

¹⁸ Nisa 4/59.

dünyaya ve kendimi de insanlara üstün kıldığım gibi âlimleri -Nebi ve Resuller hariç- bütün mahlukata üstün kıldım." (8a)

Müellif ilmin faziletine dair hadis-i şeriflere de yer verir. İlk hadis-i şerif, "Bir anlık tefekkür, atmış senelik ibadetten daha hayırlıdır" hadisidir. Müellif bu hadisi açıklarken özetle şunları ifade eder. Tefekkür ruhun amelidir, ibadet ise cesedin amelidir. Ruh cesetten üstündür. Tefekkür itaatten de üstündür (8a). Tefekkür ibadete muhtaç değildir. İtaat ve ibadet ise tefekküre muhtaçtır.

İlmin faziletiyle ilgili ikinci hadis-i şerif Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği, "Allah'ın cehennemden azat edeceği kişiler ilim talipleridir" hadisidir. Üçüncüsü, "Âlimin arkasında kılınan namaz, peygamberin arkasında kılınan namaz gibidir" hadisidir. Dördüncüsü İbn Ömer'in rivayet ettiği, "Âlimin âbide üstünlüğü, yetmiş derecedir. Her bir derecenin arasındaki mesafe koşan atın yetmiş senelik mesafesidir" hadisidir (8b).

Müellif ilmin faziletine dair Hz. Ali'den (10a), Kelile ve Dimne'den (12a) nakillerde bulunur. Bazı bilginlere göre Allah dünyayı beş şeyle tezyin etti, süsledi. Bunlar âlimlerin ilmi, idarecilerin adaleti, âbitlerin ibadetleri (12a), tüccarın güvenilirliği ve dervişlerin tevekkülüdür (12b).

Birinci makalenin ikinci faslı "ilmin hakikat, keyfiyet ve mahiyeti" başlığını taşır. Müellif ikinci faslı nev' ve burhanlarla açıklar (13b-15a).

Üçüncü fasıl "ilmin fazileti ve kemal dereceleri" başlığını taşır (15a). Müellif üçüncü faslı burhan, delil ve beyanlarla izah eder (15b-18b).

Dördüncü fasıl "ilmin kısımları" başlığını taşır (18b-24a). Bu fasılda ilimler taksim edilir. İslam dünyasında ilim sahipleri ilmin tasnifiyle meşgul olmuş, ilimleri pek çok farklı açılardan taksime tabi tutmuşlardır. Genellikle nakli ve akli ilimler şeklinde iki ana başlık altında tasnif edilen ilimler, Ahi Evren tarafından üç kısımda ele alınmıştır. Bu kısımlar şunlardır;

1. Sadece akli ilimler,
2. Sadece nakli ilimler,
3. Hem akli hem de nakli ilimler.

Müellif sadece akılla bilinebilecek ilimden bahsederken peygamberlik müessesesini ele alır. Sadece nakli ilimleri anlatırken varlık ve yokluk üzerinde durur, varlığı ve yokluğu, delille izahı zorunlu hususlara değinir, kulluk ve itaat kavramlarından bahseder (19a). Hem akli hem de nakli ilimlere değinirken de vâcibâtın zorunluluğuna, câizâtın mümkün oluşuna, müstehîlâtın ise

imkansızlığına kısaca değinir (19b). Müellif anlaşıldığı kadarıyla burada ilmi, akaid ilmi çerçevesinde tasnif etmektedir.

Müellif ilmin taksiminden sonra itikad ilminden bahsederken mücerred akılla ispatı murat edilen her şeyi usul/itikad ilmi kapsamında, sadece duyu organlarıyla ispatı istenen her şeyi de fûru' ilmi kapsamında değerlendirir. Burada da fûru' ile amele yönelik konuları kapsayan fıkıh ilmini kast ettiği anlaşılmaktadır. Müellif usul yani itikad ilmi olmadan da fûru' ilminin olamayacağını belirtir (19b).

Müellif usul/itikad ilmini dört başlıkta toplar.

1. Ma'rifetullâh: Allah'ın bilinmesi.
2. Ma'rifet-i Sıfâtullâh: Allah'ın sıfatlarının bilinmesi.
3. Ma'rifet-i Ef'âlullâh: Allah'ın fiillerinin bilinmesi.
4. Hz. Peygamber'in (s.a.s) Nübüvvetinin Bilinmesi (20a).

Müellif, bu dörtlü taksimatı kaide, kaideleri de kısım başlıkları altında izah eder (20a-22b). Allah'ın mahlukatının sırlarını iyice öğrenen, Allah'ın kudret ve hikmetlerini de tam olarak anlamış olur diyen müellif, Ebu Hanife ve Şafii'nin Allah'ın kudretini tam olarak bilenlerden olduğu kanaatine yer verir (21a).

Ahi Evren'in itikad ilmini özetlediği bu kısımda üç başlığı Allah konusuna, bir başlığı da Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğinin bilinmesi konusuna ayırması, iman konularında Hz. Peygamber (s.a.s)'in yerini ve önemini belirlemede dikkat çekici bir yaklaşımdır.

İtikad ilmini daha sonra tekrar dönmek üzere özetlemiş olan müellif, fûru ilmini izaha başlar ve der ki, "Bilinmelidir ki, fûru ilmi iki kısımdır; Maksûd ve Teba'. Maksut olan fûru ilmi ise dört çeşittir. Bunlar;

1. Kur'an (Kitap),
2. Ahbar (Sünnet),
3. Usulü Fıkıh ve
4. İlm-i Fıkıhtır."

"Bu doğru bir tanımlamadır. Zira şerî hükümlerin delilleri ya Kur'an (Kitap), ya da Ahbar'dır (Sünnet). Fıkıh usulü bu delillerin şartlarını açıklıyor, fıkıh ilmi de medluldür yani bu delillerden elde edilen sonuçlardan oluşuyor (22b). Binaenaleyh fûru' ilmi bizzat hedeflenen matlûb lizâtihi olduğundan bu dört kısım arasına girmiş oluyor. Teba' / Tabi olan fûru' ilmi ise Arabiyye ilmi yani Arap dilidir. Çünkü şeriatımız Arap diliyle gelmiştir. Dolayısıyla Arapçayı bilmek gerekir." (23a)

Müellif bundan sonra Arapçayı iki kısım altında inceler. Bunlardan biri Arapçanın müfredâtı, diğeri de Arapçanın mürekkebâtıdır. Dört sayfa boyunca Arapçadan bahseden müellif, Arapça ilminden daha çok mürekkebât kast edildiğini belirtir. Mürekkebâtı da dört kısım altında izah eder. Bunlardan biri Manzum diğeri de Beyandır (24a).

Beşinci fasıl "usul/itikad ilminin faziletinin izahı" başlığını taşır. Müellif, konuyu on burhan ile açıklar (24a-33b). Birinci burhanda kelam ilmini, ikinci burhanda uhrevi ilimleri ele alır. Müellif uhrevî ilimlerin dünyevi ilimlerden daha üstün olduğunu vurgular. Bütün ilimlerin uhrevi ilimlere muhtaç olduğunu belirten müellif, yaratanını bilmeyen hiçbir şey bilemez kanaatine yer verir. Üçüncü burhanda müellif, usul/itikad ilminin zıttı olan küfür ve bidatin yerilen ilimlerden olduğunu doğru ve gerçeği usul ilminde aramak gerektiğini söyler (24b).

Müellif beşinci fasılın onuncu burhanında münazaradan bahseder. Münazarada bulunmayı Peygamber mesleği olarak açıklayan müellif, peygamberlerin münazaralarından örnek verdikten sonra en çok münazarada bulunan peygamberin Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu belirtir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in münazaralarını da üç makam olarak izah eder (26b-32b).

Altıncı fasıl "imanın sadece taklitle sahih olmayacağı" başlığını taşır (33b-35b). Müellif konuyu burhan, delil ve meselelerle izah eder.

Yedinci fasıl "Kur'an ilimleri ve tefsirin fazileti" başlığını taşır (35b-41b). Müellif konuyu dokuz burhan, soru-cevap, dokuz nev' ve beş hikmetle izah eder.

Müellif ilk ana konu olan Birinci Makaleyi bitirdikten sonra İkinci Makaleye başlar.

İkinci Makale, "Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller Hakkında"dır, kitabın 42a-103a varakları arasında yer alır ve on bir fasılda izah edilir.

Birinci fasıl "Allah'ın varlığıyla ilgili külli kaideler" başlığını taşır (42a-50b). Müellif konuyu on burhan ve bazı burhanları da mukaddime, vecih alt başlıklarıyla izah eder.

İkinci fasıl "Allah'ın varlığını ispat eden açık/zahir deliller" başlığını taşır (50b-59a). Müellif konuyu on iki vecih ile izah eder.

Üçüncü fasıl "feleklerin unsurları, sıfatları ve zatlarının Allah'ın varlığına delaleti" başlığını taşır (59a-68b). Müellif konuyu on beş nev', on dört sıfat ile izah eder.

Dördüncü fasıl “yeryüzünün Allah’ın varlığına delaleti” başlığını taşır (69a-75b). Müellif konuyu on nev’, beş menfaat ve on sıfat ile izah eder.

Beşinci fasıl “güneşin Allah’ın kudret ve hikmetine delaleti” başlığını taşır (75b-84a). Müellif konuyu nev’ ve kısımlarla izah eder.

Altıncı fasıl “ayın Allah’ın varlığına delaleti” başlığını taşır (84a-86b). Müellif konuyu nev’, kısım, menfaat, delillerle izah eder.

Yedinci fasıl “yıldızların doğuşu ve batışının Allah’ın kudretinin kemaline delaleti” başlığını taşır (86b-91a). Müellif konuyu nev’ ve mertebe alt başlıklarıyla izah eder.

Sekizinci fasıl “gece ve gündüzün oluşumunun Allah’ın varlığına delaleti” başlığını taşır (91a-97b). Müellif konuyu delil, vecih ve hikmet alt başlıklarıyla izah eder.

Dokuzuncu fasıl “burçların Allah’ın kudret ve iradesinin kemaline delaleti” başlığını taşır (97b-101a). Müellif konuyu dört hikmet ile izah eder.

Onuncu fasıl “yıldız/gezegenlerin Allah’ın kudretinin kemaline delaleti” başlığını taşır (101a-102a). Müellif konuyu yedi hikmet ile izah eder.

On birinci fasıl “gölgelerin Allah’ın hikmetinin kemaline delaleti” başlığını taşır (102a-103a).

Üçüncü Makale, “İnsanın Allah’ın Varlığına Delaleti Hakkında” kitabın 103a’dan başlayıp sonuna kadar devam eder. Üçüncü makale beş babdan ve babların alt başlığı olan fasıllardan oluşur.

Birinci Bab “İnsanın Yaratılışının Allah’ın Varlığına Delaleti” başlığını taşır (103b-139b). Müellif konuyu dört fasıl ile izah eder.

Birinci fasıl “insanın yaratılışının hikmeti” başlığını taşır. Müellif konuyu üç nev’ ve kısım alt başlıklarıyla izah eder (103b-106a).

İkinci fasıl “insanın fazileti” başlığını taşır. Müellif konuyu on beş kavil alt başlıklarıyla izah eder (106a-111b).

Üçüncü fasıl “Hz. Adem’in yaratılışı” başlığını taşır. Müellif konuyu nev’, hüccet, sıfat ve hikmet alt başlıklarıyla izah eder (111b-118a).

Dördüncü fasıl “insanın yaratılış evreleri” başlığını taşır. Müellif konuyu mertebe, mesele, sebep, hikmet, münasebet, sıfat, vecih, nev’, delil alt başlıklarıyla izah eder (118a-139b).

İkinci Bab “İnsan Uzuvarındaki Enteresan Hikmetler” başlığını taşır. Müellif konuyu fasıl, sıfat, mesele, taksim, nev’, kısım, hikmet, vecih alt başlıklarıyla izah eder (139b-157a).

Üçüncü Bab "İnsanın Vücudundaki Bitişik Azaların Faydaları" başlığını taşır. Müellif konuyu sekiz fasıl altında izah eder (157a-171b).

Birinci fasıl "beynin faydası" başlığını taşır. Müellif konuyu nev', hüccet alt başlıklarıyla izah eder (157a-160a).

İkinci fasıl "gözün yaratılışıyla ilgili hayret verici hususlar" başlığını taşır. Müellif konuyu beş nev' alt başlığında izah eder (160a-162a).

Üçüncü fasıl "kulağın yaratılışının faydaları" başlığını taşır. Müellif konuyu hikmet alt başlığıyla izah eder (162a-163a).

Dördüncü fasıl "bazılarına göre duymanın görmeden üstün olması" başlığını taşır. Müellif konuyu hüccet alt başlığıyla izah eder (163a-164b).

Beşinci fasıl "burnun yaratılışının faydaları" başlığını taşır. Müellif konuyu hikmet, menfaat alt başlıklarıyla izah eder (164b-166a).

Altıncı fasıl "ağzın yaratılışının faydaları" başlığını taşır. Müellif konuyu vecih, nev', hikmet alt başlıklarıyla izah eder (166a-169b).

Yedinci fasıl "insanın yüzünün yaratılışındaki hayret verici hususlar" başlığını taşır. Müellif konuyu dört nev' alt başlığıyla izah eder (169b-170b).

Sekizinci fasıl "insan bedeninin tüm âleme benzetilmesi" başlığını taşır. Müellif konuyu herhangi bir alt başlık koymadan izah eder (170b-171b).

Dördüncü Bab "İnsan Ruhunun Bilinmesi" başlığını taşır. Müellif konuyu üç fasıl altında izah eder (171b-179b).

Birinci fasıl "ruhun hakikati" başlığını taşır. Müellif konuyu hüccet, kısım alt başlıklarıyla izah eder (171b-174a).

İkinci fasıl "ruhun ilk bağlı olduğu kalp" başlığını taşır. Müellif konuyu yedi hüccet alt başlığıyla izah eder (174a-175b).

Üçüncü fasıl "ruhların mertebeleri" başlığını taşır. Müellif konuyu alt başlık kullanmadan izah eder (175b-179b).

Beşinci Bab "Bedensel, Nefsani Güçler" başlığını taşır. Müellif konuyu alt başlık kullanmadan izah eder (179b-182b).

İçindeki konuları tasnif ettiğimiz Konya mahtûtasının sonunda "Bu kitabı dokuz yüz dört senesi Muharrem ayının ortalarında tamamladım" ifadesi yer alır. Bu da eserin miladi Ağustos 1498 tarihinde bitirildiğini gösterir. Eserin müellifi Ahi Evren 1261 tarihinde vefat ettiğine göre Konya mahtûtası, müellifin vefatından 237 sene sonra yazılıp tamamlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Anadolu Ahilik Teşkilatının kurucusu olan Ahi Evren'in ilmi ve ameli hayatını şekillendiren iki önemli isimden biri Fahrettin Râzî diğeri de Evhâdüddîn Kirmânî'dir. Bu iki şahsın etkisinin Ahi Evren'in yirmiye aşkın eserleri incelendiğinde ortaya çıkacaktır.

Ahi Evren tarafından Farsça dört cilt olarak yazılan ve Anadolu Selçuklu Sultanlarından I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'e takdim etmesi sebebiyle *Letâifu'l-Ğiyâsiyye* diye bilinen eserin sadece birinci cildine ulaşılmıştır.

Ahi Evren, *Letâifu'l-Ğiyâsiyye* eserini dört kısım olarak hazırlamış ve bunu da birinci cildin baş tarafında açıkça şu şekilde ifade etmiştir.

Birinci cilt "*usul ilmi (itikad/akaid)*",

İkinci cilt "*fıkıh ilmi*",

Üçüncü cilt "*ahlak ilmi*" ve

Dördüncü cilt "*dua ve şartları*" konularını kapsamaktadır. Edirne mahtûtasında "Fıkıh İlmî", "Fıkıh İlminin Sırları" şeklinde yer almaktadır.

Müellifin kitap hakkında bilgi verirken dört kısım dediği aslında dört cilttir. Zira elimizdeki birinci cilt sadece "*usul ilmi (itikad/akaid)*" konusu ve alt başlıklarını kapsamaktadır. Diğer kısımlar ise bu ilk ciltte yer almamaktadır.

Müellif, kitapta ele aldığı konuları ayet ve hadis metinleriyle müdellel ve anlaşılır hale getirmekte, bazı konuları izah ederken de Tevrat, Zebur ve İncil'den alıntılar yaparak eserine derinlik kazandırmaktadır. Kitap bu açıdan dinler tarihçileri tarafından ayrıca değerlendirilmesi gerekli bir yapı arz etmektedir.

Eserin içerdiği konuların tertibine bakıldığında, müellifin bu eseriyle iman-amel-ahlaktan oluşan İslamî ilimleri bir bütün olarak bir araya getirmeyi hedeflediği görülmektedir.

Müellif, *Letâifu'l-Ğiyâsiyye* kitabıyla aslında İslamî ilimlere olan bakışını da sunmaktadır. Zira kitabın konu dizini İslamî ilimlerin ana çatısını oluşturan Cibril hadisiyle birebir örtüşmektedir. Müellif, Cibril hadisindeki "iman nedir?" sorusunun cevabını, birinci cilt ile yani "*usul ilmi (itikad/akaid)*" başlığıyla ele almakta; Cibril hadisindeki "İslam/amel nedir?" sorusunun cevabını, ikinci cilt ile yani "*fıkıh ilmi*" başlığıyla ele almakta; yine Cibril hadisindeki "İhsan/ahlak nedir?" sorusunun cevabını da üçüncü cilt ile yani "*ahlak ilmi*" başlığıyla ele almaktadır.

Müellif bu aşamalardan sonra da kulun yaratana ile sürekli irtibatını sağlayıp değerini artıracak dua ve şartlarını kapsayan kısmı dördüncü kitapta

ele almakta ve neticede olgun bir Müslüman profili çizmektedir. Müellif, kitabını sanki Cibril hadisinde yer alan sorulara cevap olsun amacıyla hazırladığı izlenimini vermektedir.

Ağırlıklı olarak akaid ilminin ele alındığı birinci ciltte, akaid konusuyla ilgili farklı başlıklara yer verilmektedir. Müellif, kitabın ikinci makalesi olan "Allah'ın Varlığını İspat Eden Deliller Hakkında" başlığı altında yeryüzünün, güneşin, ayın, gece ile gündüzün, burçların Allah'ın varlığına delaleti gibi bir tasnifte bulunmaktadır.

Müellife göre rusûh sahibi âlimler müteşâbih ayetlerin tevili bilirler. Yine müellife göre tefekkür ruhun amelidir, ibadet ise cesedin amelidir. Ruh cesetten üstündür. Tefekkür itaatten de üstündür. Tefekkür ibadete muhtaç değildir. İtaat ve ibadet ise tefekküre muhtaçtır.

Allah'ın mahlukatının sırlarını iyice öğrenen, Allah'ın kudret ve hikmetlerini de tam olarak anlamış olur diyen müellif, Ebu Hanife ve Şafîî'nin Allah'ın kudretini tam olarak bilenlerden olduğunu söyler.

Müellif, usul ilmi dediği akait konularından sonra fûru ilmini maksut ve teba' kısımlarına ayırmaktadır. İslam'ın ameli hükümlerinin yer aldığı maksudun, kaynak, metot ve meselelerden oluştuğunu ifade eden müellif, kaynak olarak kitap ve sünneti sıraladıktan sonra ameli hükümlerin metodolojisini içeren fıkıh usulüne, dördüncü sırada da fıkıhın konularını kapsayan fıkıh ilmine yer vermektedir. Fûru ilminin teba' kısmının ise alet ilmi de dediğimiz Arapça dil kurallarının dinin anlaşılmasındaki yerine dikkat çekmektedir.

Münazarada bulunmayı Peygamber mesleği olarak açıklayan müellif, peygamberlerin münazaralarından örnek verdikten sonra en çok münazarada bulunan peygamberin Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu belirtir ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) münazaralarını da üç makamda açıklar.

İçerik bakımından çok dolu olan eserin, diğer ciltlerinin tespit edildikten sonra üzerinde yapılacak tahkik ve tercüme çalışmalarıyla günümüze pek çok açıdan olumlu katkıda bulunacağı düşüncesindeyim.

KAYNAKÇA

AHİ EVREN, *İmanın Boyutları (Metâli'ü'l-îmân)*, ilave Notlarla Terc. Mikail Bayram, Damla Matbaacılık ts.

BAYRAM, Mikail, "Ahi Evren Kimdir? (Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri)", *Diyamet Dergisi*, Cilt XVII, sy. 1, Ocak-Şubat 1978, s. 24-32.

Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991.

"Ahi Evren", *Ahilik Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 2014, s. 81.

"Ahi Teşkilatı", *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, Konya 2016.

GÖKMENOĞLU, Mehmet Hacı Ali, "Ahi Evren ve Ahiliğin Doğuşu", *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, Konya 2016.

ODABAŞI, Zehra, "Gıyaseddin Keyhusrev I", *Ahilik Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 2014, s. 427-428.

SEVİM, Ali, "Gıyaseddin Keyhusrev I", *DİA*, XXV, 347-349.

ŞAHİN, İlhan, "Ahi Evren", *Ahilik Ansiklopedisi*, I-II, Ankara 2014, I, 80-81.

"Ahi Evren", *DİA*, I, 529-530.